

RECENZIJOS

Viktorija Daujotytė

Kultūra kaip dirbtuvėKavolis V. *Kultūros dirbtuvė*, Vilnius: baltos lankos, 1996.

Humanitarams įprastas aukštas galvojimas apie kultūrą, mažiau ar daugiau priešinant ją kasdieniams žmogaus rūpesčiams. Sociologija neatskiria kultūros kaip būtinai aukštesnio reiškinių, analizuoja ir jos kasdienes formas, reikšmes tarp reiškinių. Vytauto Kavolio paskaitų ciklas *Kultūros dirbtuvė*, skaitytas 1995 metų pavasario semestrą Vilniaus universitete, jau pavadinimu pabrėžė būtent tokią nuostatą. Išleistas atskira knyga, jis priklauso reikšmingiems kultūros įvykiams. Paskaitų tikslas nusakytas preciziškai: “apžvelgti šiandieninį socialinių mokslų galvojimą apie kultūrą, analitiškai ir empiriškai paklausinėti, kaip kultūros reiškiniai atsiranda, kaip jie veikia visuomenėje, kaip santykiauja tarpusavyje, sudarydami skirtingas kultūras ir civilizacijas, ir kokie viso to kultūros veikimo padariniai istorijoje ir žmonių gyvenime”. Aiškūs akcentai: apžvelgti šiandieninį, arba modernųjį, galvojimą, remiantis empiriniais duomenimis ir juos analizuojant, išvelgiant kultūros veikimą istorijoje ir žmonių gyvenime. Neteoretizuojant ir nesileidžiant į kultūros filosofiją, o išsilaikant būtent kultūros sociologijos rėmuose. Kaip lyginamųjų civilizacijų studijų vienas įžymiausių profesorių, ir paskaitose V. Kavolis rėmėsi civilizacijų analize, bet ją siaurino iki kultūros dirbtuvės, iki būtiniosios, esminės vienaskaitos.

Kultūros dirbtuvė – erdvė, kurioje kultūros dirba savo darbus: įvairiais laikais, įvairiais būdais, įvairių darba. Bet kuri kultūros analizė, taip pat ir sociologinė, reiškia ir įžengimą į kultūros dirbtuvę, ir dalyvavimą kultūros darbe. Kultūros reiškinio analizė taip pat yra kultūros veiksmas. Didžiausia žmonių patirtyje atpažįstama simbolinė struktūra paskaitų cikle laikoma civilizacija. Iš keturių metodų (literatūrologinio, istorinio, sociologinio ir civilizacinio) civilizacinis išskiriamas kaip svarbiausias. Didžiosios simbolinės visumos – istorinės civilizacijos – leidžia išvelgti struktūras, kultūros veikimo mechanizmą. Detalės, aspektai, sampratos, papročiai, įsitikinimai, menai ima veikti plačiausiuose simboliniuose rėmuose. Bet – rėmuose. Kultūros dirbtuvės erdvė tad yra metaforiška. V. Kavolis savo analitiškuose mąstymuose nevengė metaforos, nelaike jos prieštaraujančia analitikai. Remtis menu (daile, literatūra), atpažįstant žmogiškųjų patirčių simbolines struktūras, jam buvo natūralu. Įdomi sąsaja tarp V. Kavolio civilizacinių universalijų matmens ir tarp, sakysim, A. Nykos-Niliūno Dantės apibūdinimo: “Jo *Komedija* yra galbūt didžiausias visos Vakarų literatūros kūrinys apskritai. Niekas nei prieš jį, nei po jo, neišskiriant nei Goethės, nei Shekespeare’o, taip visapusiškai neapėmė ir neišreiškė savojo laiko, šiuo atveju – viduramžio apraiškų, universalių santykių plotmėje <...>” (*Dante*). Dantės *Dieviškoji komedija* yra tarsi atskira meno civilizacija, pasiekianti būtent universalijų lygmenį.

Iš civilizacijų modelių, abstrakcijų V. Kavolis sąmoningai (sąmoningumas yra galbūt svarbiausia jo nuostata) atsigręžia į lietuvių kultūrą. Atpažįsta ją iš jos pačios galvojimo apie save (kultūros savi-refleksija) ir iš kitų vertinimų. V. Kavolio nuomone, lietuviškoji kultūros samprata susiformavo XIX amžiaus tautiniame atgimime ir liko jo rėmuose tarsi įstrigusi: “įstrigusi ginties, visiems suprantamo kalbėjimo būdo ir nuolatinio visuomeniškumo laikysenoje”. Lietuviškam kalbėjimui apie kultūrą V. Kavolis netaiko teorinių definicijų; tai būtent kalbėjimas, “panašus į provincijos bažnyčioje giedamas giesmes”. Galbūt tas aštrumas – be nuolaidų – buvo ir specialus: jauna klausytojų auditorija turėjo labiau suklusti, įsitempti, gal net “susišzeisti”. V. Kavoliui apskritai atrodė svarbu, kad žmogaus mintis turėtų į ką atsitrengti, į ką “susišzeisti”. Ne raminti, liūliuoti, atsižvelgiant į sąlygas, darant išlygas, o būtent žeisti, gal net provokuoti. Juk kiekvieną paskaitą V. Kavolis baigdavo klausimų laukimu; gal net laukė būti paneigtas, atgal sugražintas kitokio galvojimo. Bet norint galvoti kitaip, reikia

apskritai galvoti. (Galvojimą V. Kavolis vartojo greta mąstymo; išvalgesnį studentą apibūdino kaip „gerą galvotoją“.)

V. Kavolio nuomone, „dabar kultūra grįžta į gyvąjį socialinių mokslų centrą ir Amerikoje, ir Vokietijoje, ir Anglijoje. Prancūzijoje ji savo karališkų pozicijų niekada ir nebuvo praradusi“ (P. 12). Ši mintis apie kultūros svarbą socialiniams mokslams *Kultūros dirbtuvėje* yra stipriai įsibuvusi. Gilindamiesi į politiką ir ekonomiką, socialiniai mokslai neįžvelgė tų kolizijų, kurios pasaulyje susidarė tarp 7-ojo ir 9-ojo dešimtmečių. Galbūt ir todėl socialinių problemų paaiškinimo imama ieškoti kultūroje. Įdomu, kad gretindamas civilizacijas ir kultūras, V. Kavolis mato panašią situaciją kaip ir kultūros filosofai (pavyzdžiui, A. Andrijauskas): Vakarų kultūroje vis labiau dominuoja laisvės žaidimai ir reali prievartos našta, tuo tarpu Rytų kultūroje išlieka įsitikinimas, kad kultūra yra prigimtis, suvokusi pati save, kad sąžiningas gilinimasis į spontaniškus polinkius, į prigimtį veda ir prie moralinių reikalavimų. Bet tarp šių skirtingų kodų įmanoma komunikacija. Svarbu vienai kultūrai neprimesti kitos kultūros principų, – tai būtų „intelektinis nusikaltimas“. Ir kultūros visumos sąvoka probleminama, visuma beįmanoma kaip darbinė hipotezė, nes „visumos kultūros samprata fragmentuojasi, kiekviena grupė visuomenėje turi savo skirtingą visumą“. Įpratusiems kalbėti apie visumą, sakantiems „mūsų kultūra“, nėra lengva pereiti prie supratimo, kad šiandien „nebe visuomenė turi visiems bendrą kultūrą, bet kiekviena grupė visuomenėje turi savo skirtingą visumą“ (P. 23). Galbūt čia turėtume matyti takoskyrą tarp kultūros sociologijos ir kultūros (arba siauriau – meno) menotyrinių šakų, tebesiekiančių sukurti lietuvių literatūros arba lietuvių dailės istoriją. Bet modernios kultūros sociologijos požiūriu tai gali atrodyti ir kaip anachronistinis siekimas. Antra vertus, su šypsena kultūros sampratoje vartodamas „komiteto be pirmininko“ sąvoką, V. Kavolis išlaikė ir suvestinę kultūros viziją.

Kultūros dirbtuvė apima plačią kultūros geografijos ir istorijos skalę. Kinija yra tiek pat svarbi kaip ir Europa. Savarankiška mintis nuolat derinama su žymiausių dabarties sociologų, humanitarų, filosofų, antropologų ir net psichiatrų pozicijomis. Tai gerai parodo ir bibliografija. (Galima suprasti, kaip nelengva rengėjams buvo ją paruošti, tikrinti; paskaitų klausytojams prieš akis tebestovi dideli balti lapai, išmarginti juodomis pavardėmis...)

Analizuodamas naujų kultūros elementų atsiradimą, V. Kavolis atkreipia dėmesį į skirtumus tarp humanitarinių ir sociologinių modelių. „Grynajame humanitariniame kultūros kaitos aiškinime užtektų aprašyti, kaip kultūra kinta – kuo nauji tekstai, ritualai ar kiti kultūros produktai skiriasi nuo senesnių. Grynajame humanitariniame modelyje nebūtina kelti priežastingumo klausimo <...>. Kai pradeda aiškinti, kodėl kultūra yra tokia, o ne kitokia, atsiranda ir sociologinis galvojimo būdas, išnyra tam tikri jo elementai ir pradeda veikti humanitarinį kultūros kaitos modelį“ (P. 59). Šis metodų takoskyros ir koegzistencijos akcentas laikytinas svarbiu, iš naujo formuojantis lietuvių literatūros sociologijai.

V. Kavolis atkreipia dėmesį ir į tai, kad dabartinė sociologija išnarsto kultūrą į dalis, prarasdama galimybę suvokti, kas yra kultūra kaip visuma, kaip tam tikra tapatybė, išliekanti istorijoje. Iš pluralistinės kultūrų sampratos esame grąžinami ir į kultūros tapatybės problemą. „Tapatybės logikos“ – viena įdomiausių V. Kavolio minties strategijų. *Kultūros dirbtuvėje* dėmesys sutelkiamas į istorines kultūras, jau paliudijusias savo tapatybę išlikimu. Dabartis ir šiuo požiūriu yra labiausiai problemiška. Tačiau kiekvienos kultūros savitumas daugiau ar mažiau gali būti atpažįstamas iš skirtingų universalijų lygmenų ir derinių. „Vieno rakto“ teorijomis V. Kavolis remiasi su išlygomis, nors tokia dominantė ir pastebima, svarstant, pavyzdžiui, religijos ir sekuliarių kultūrų santykį. Vis dėlto patikimesnės jam atrodo daugiaplotmės, daugiadimensinės kultūros teorijos – daugiau dėmesio skirta Florence Kluckhohn vertybinių orientacijų schemai, sutelktai į penkis pagrindinius klausimus, apimančius žmogaus santykius su kitais, su laiku, su gamta, prigimties ir poveikio jai supratimą.

V. Kavolio paskaitose buvo įdomu stebėti būtent daugiadimensinį mąstymą. Platų teorinį kontekstą raižė, dalino, komentavo atskira jo paties mintis, klausianti ir atsakanti, besikreipianti į auditoriją ar ją kuria nors linkme nukreipianti. Referuojama, pristatoma, komentuojama teorija, kuris nors autorius, o mintis užbaigiama kad ir tokiu posūkiu: „Nepraraskime dėmesio tam, kas iš pirmo žvilgsnio nėra matoma“ (P. 107).

Vienu ar kitu aspektu V. Kavolio svarstymuose iškyla ir kalbos problema. Apmąstydamas kategorijas „pats“ ir „asmuo“, profesorius gebėjo išvelgti skirtumus kultūrose, kėlė klausimą, kiek filoso-

finės, psichologinės ar sociologinės universalijos yra išsisknijusios gyvojoje kalbos vartosenoje. Nemanė, kad kalbos lengvumas, suprantamumas yra kriterijus. Ir ne tiek A. Maceinos *Didįjį Inkvizitorių* nuvertino, kiek teiginį, kad jo kalba suprantama visiems. Mokslinę kalbą suprato kaip sukurta, standartizuotą, universalią. “Turime standartizuotą mokslinę kalbą, suteikiančią mums pasitikėjimą, kad tai, ką sakome vienu atveju, atitinka tai, ką kiti sakytų tais pačiais žodžiais kitu atveju” (P. 110). Savo mokinius iš Lietuvos gyrė už greitą standartizuotos sociologijos kalbos išmokimą, gal ir nežvelgdamas čia slypinčio pavojaus – išmokstamas kalbos standartas pridengia autentiškos patirties arba autentiško mąstymo stoką. Bet kas yra iš esmės autentiškas, kitų autentiškumo trūkumą pats kompensuoja.

Sprendžiant ir iš to, kad apie tvarką ir netvarką V. Kavolis yra daręs ir atskirą pranešimą, šios dimensijos ir *Kultūros dirbtuvėje* yra pamatinės. Iš tiesų – tvarkos ir netvarkos sampratos lokalizuojama viskas, nes visa, kas yra, gali turėti kokią nors ryšį su kitais reiškiniais, tvarkingais arba netvarkingais. Išskiriamos svarbiausios tvarkos sampratos bei jų variantai. Visur išlaikoma alternatyvos galimybė. Įdomiausia – meno kūrinio tvarka, sukurta, bet sukurta kitaip negu kitais atvejais. Į meno tvarką įvedamas transcendencijos matmuo. Meno kūrinio tvarka tinka ne tik kūrybai, bet ir tradicijoms.

Natūraliu, beveik spontaniškai kylančiu būdu į kultūros dirbtuvės problematiką įvedama moterų ir vyrų kultūros paradigma, pratęsianti ir atnaujinanti mintis, išsakyta ankstesniame paskaitų cikle *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje* (1992). Teigiama, kad netvarka ne tik Vakarų civilizacijoje, bet ir Kinijoje, ir senojoje Graikijoje buvo siejama su moterimis, o tvarka su vyrais. Su šypsena išsakyta išvada: “dabar galbūt reiktų šiuo klausimu prieiti net prie priešingų išvadų” (P. 147).

Keldamas kultūros jungčių klausimą, V. Kavolis remiasi Mircea Eliade pasiūlyta simbolinio centro samprata. Šis konceptas iš tiesų paaiškina, koku būdu ir moderniose visuomenėse išlieka archajiški ritualai: suvažiavimai tam tikrose vietose, mitingai, apeigos. V. Kavolis pastebėjo, kad Vilnius šiandieniniame lietuvių sąmoningume tebeveikia kaip archajinis centras, kaip amžinasis miestas. Priešingai negu deklaruoja kai kurie postmodernizmo teoretikai, V. Kavoliui atrodo, kad simbolinius centrus galima atpažinti ir pomodernioje kultūroje, bet čia centras nėra statiškas, o tarsi besikeičianti įvairių reikšmių susitikimo vieta. Labai preciziškai V. Kavolis nurodo archajiškos, modernios ir pomodernios kultūros periferijos skirtumus. Archajinėje kultūroje periferija yra tai, kas negarbinama, modernioje, kas neverta kritikos, pomodernioje – tai, “kas neatnaujina susikalbėjimo su nepanašiais į save”.

Atkreipdamas dėmesį ne tik į kognityvines, bet ir į perceptines kultūros struktūras, V. Kavolis, daugiausia remdamasis vokiečių kultūros teoretiku Jeanu Gebseriu, analizuoja jų kitimą, skirtingus sąmoningumo darinius skirtingose civilizacijose ir jų pakopose. Labai svarbi atrodo išvada, kad skirtingi sąmoningumo sluoksniai egzistuoja tuo pačiu metu, vėliau išryškėję nepašalina ankstesniųjų. Kultūroje veikia ne tik progresijos, bet ir “regresijos iš racionalaus sluoksnio, racionalaus sąmoningumo į mitinį arba magišką” (P. 157).

Skaitydamas, analizuodamas, apskritai visada išsilaikydamas sąmoningo racionalumo rėmuose, V. Kavolis subtiliai fiksuoja kultūros veiklos visuomenėje galimybes, struktūrinamas paskirus jos požymius, “pavesdamas” kultūrai ir ne visai įprastas funkcijas. Liūdesys, desperacija gali paversti žmones psichiniais ligoniais. Bet kai liūdesys ir desperacija yra kultūriškai įreikšminami, jie nebetampa liga. Liūdesys transformuojamas į kultūrinį sentimentą. “Žmogus su savo liūdesiu gali gyventi gelbstimas kultūros” (P. 171). Remdamasis bendrais modeliais, V. Kavolis dažnusk įvesdavo Lietuvos atvejus, juos komentavo atsiskleisdamas kaip aukšto lygio paskaitininkas, sugebantis valdyti auditoriją, aktyvinti jos dėmesį.

Paskaitų ciklas baigiamas civilizacinio lygio procesų aptarimu, išskiriant įvairias civilizacijų sampratas. Pabrėžiama, kad šiandien labiausiai paplitusi yra civilizacijos kaip tam tikro kultūros kompleksiskumo lygio samprata. Civilizacija – aprašomasis terminas, reiškiantis pačią komplikuočiausią kultūrinę konfigūraciją, kokią įmanoma iš jos ženklų atpažinti. Pabrėžiamos įtampos tarp kontrolės ir išsilaisvinimo tendencijų. Išskiriama dešimt civilizacinių įtampų (P. 219).

Paskutinė V. Kavolio paskaita skirta kultūrų modernėjimui. Čia aiškėja ir skirtumas tarp civilizacinių ir kultūros modernizacijos procesų: civilizaciniai procesai vyksta kurioje nors civilizacijoje, o kultūros modernizacija yra visuotinės apimties, veikia visą žmoniją. Pabrėžiama, kad modernizacija yra nenutrūkstamo pobūdžio, bet įvairiose srityse skirtinga. Paskutinėje paskaitoje išryškėjo ir paties V. Kavolio įnašas į šiandieninę modernizacijos teoriją, žvelgiant sociologiniu aspektu. Jis yra išskyręs

penkias esmines veiklos ir mąstymo tendencijas, arba kryptis: individualizmas, racionalumas, universalizmas, istoriškumas ir humanizacija (moralinių standartų humanizacija). (Modernizacijos procesui būtinos antimodernistinės tendencijos – kad liktų įtampa.)

Iš paskaitų susidaro įspūdis, kad šios penkios mąstymo dominantės esmingai dalyvavo ir iš kultūros dirbtuvės taško apžvelgiant šiandienines kultūros sampratas. Siejant su asmenybe gal ir galima būtų labiau pabrėžti dvi pirmąsias: individualizmą, jį suprantant kaip žmogaus laikysenos principą, ir racionalumą, apimančią mąstymo ir veiklos sistemimą, analitinį galvojimą, aspektų ir detalių sutvarkymą, apskritai sistemingumo siekimą. Bet V. Kavolio mintyse išlieka esminis tarpas tarp galimybių aprašyti, sisteminti, analizuoti ir net schematizuoti žmogaus situacijas ir tarp žmogaus paslapties: žmogus “nėra suprantamas iki galo, lieka atviras, išsaugo tam tikrą paslaptį, apsisprendimo galią” (P. 245). Ir šis svarbus tarpas prisideda prie *Kultūros dirbtuvės* reikalingumo, būtinumo humanitarų (bendriausia prasme) auditorijai.